

ДИПЛОМАТИЧНІ ЗНОСИНИ МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ І РАДЯНСЬКОЮ РОСІЄЮ У 1918 р.

Українська революція 1917-1921 рр. надзвичайно важлива і знаменна подія у багатомілітній історії нашого народу, яка незмінно перебуває в епіцентрі наукових і політичних дискусій. Повчальний дипломатичний досвід українських національних урядів даного періоду, безперечно, став би у нагоді сучасному зовнішньополітичному відомству нашої держави. Адже регіональне зближення з Росією має під собою не лише економічні та культурно-психологічні підстави, а й певну історичну традицію.

Сьогодні актуальність теми посилюється тим, що незважаючи на велику кількість літератури присвяченій цій проблемі, існує низка питань, які залишаються не висвітленими й досі. Вивчення цього питання можна вважати невичерпним, оскільки з'являтимуться нові документи, нові аспекти для дослідження, що спонукатиме науковців повертатися до цієї теми знов.

Це пояснюється тим, що радянська історіографія не визнавала терміну „Українська революція”, а події 1917-1921 рр. розцінювала не як реалізацію природних прав українців на державно-політичне самовизначення, а як „контрреволюційну боротьбу буржуазно-націоналістичних урядів” проти радянської влади та світової революції. Відтак внесок радянських дослідників в історіографію зовнішньої політики Української Держави ознаменувався стандартними ідеологічними штампами, універсальною конфронтаційною лексикою, а також постійним нагадуванням про маріонеткову залежність гетьмана П. Скоропадського від держав Четвертного блоку.

Натомість мемуаристи та дослідники з української еміграції розглядали Українську державу як невід'ємний складовий компонент національно-визвольних змагань українського народу. Спогади переважають серед історіографічних джерел раннього вивчення Гетьманату. Очевидці та учасники подій не просто зафіксували факти, а й зробили перші співставлення, провели аналогії, дали оцінку державному будівництву гетьманської доби у контексті Української революції.

Історіографи-мемуаристи В. Винниченко, А. Андрієвський, Д. Дорошенко, П. Ковалів, та інші фактично започаткували описи перших кроків Української Держави на міжнародній арені, – проте з різних позицій і під різними кутами зору¹.

Лише на сучасному етапі з'явилася реальна можливість об'єктивно визначити місце Української Держави 1918 р у національно-демократичній революції. Цілком достатніми умовами для цього є відкритість архівосховищ, незаангажованість дослідників безпосередньою участю в революційних подіях, можливість розробляти різні концептуально-методологічні підходи, використовувати всю гаму наукових методів дослідження

Більшість сучасних вітчизняних науковців Т. Заруда, О. Лупандін, В. Пікун, В. Соловійова, Д. Веденєєв відзначили, що з усіх країн Росія мала для української зовнішньої політики особливу увагу, насамперед через невирішеність територіальних питань ².

У своїй фундаментальній праці – двотомній „Історії України”, колишній міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко зазначав: „Одною з найважливіших справ української закордонної політики було заключення миру з Росією. Як відомо, ст. 6-ою „Мирного договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з однієї сторони та Росією з другої” від 3 березня 1918 р. Росія зобов’язалася заключити негайно мир з Україною”. Дослівно за цією статтею, продовжував Д. Дорошенко, „Росія зобов’язується негайно заключити мир з Українською Народною Республікою і визнати мирний договір між цією державою і країнами Четвертого союзу. Територія України негайно очищається від російських військ і російської червоної гвардії. Росія припиняє усяку агітацію і пропаганду проти уряду або суспільних установ Української Народної Республіки” ³.

Для реалізації важливих домовленостей Брестської мирної конференції уряд УНР 30 березня 1918 р. звернувся до Раднаркому з пропозицією скликати повноважні дипломатичні делегації для переговорів. Москва загалом погодилася, але запропонувала неприйнятне відтермінування початку переговорів. Врешті це сталося вже за влади гетьмана П. Скоропадського.

27 квітня В. Ленін підписав постанову Раднаркому про переговори з УНР і склад російської радянської делегації. Делегацію до Курська, міста зустрічі з українцями, очолили близькі соратники В. Леніна: Х. Раковський, Й. Сталін, М. Томський, Д. Мануїльський. Але з огляду на гетьманський переворот у Києві, Й. Сталін і М. Томський повернулися з Курська до Москви. Все ж радянській місії вдалося на прикордонній станції Ворожбі налагодити контакт з делегацією Центральної Ради, підписати 4 травня угоду про перемир’я і розпочати діалог про місце і порядок подальших переговорів. У результаті 17 травня В. Ленін підписав нову постанову, згідно з якою делегації на чолі з Х. Раковським доручено прибути у Київ й приступити до переговорів безпосередньо з гетьманом П. Скоропадським та його урядом.

20 травня 1918 р. радянська дипломатична місія у складі 30 осіб прибула у Київ. Оновлена російська делегація виглядала досить представницькою, зокрема: голова – Х. Раковський, заступник – Д. Мануїльський, секретар П. Зайцев, експерти А. Ждан-Пушкін, А. Шабуневич, Н. Вейс, І. Гіркон, М. Зубков, професори А. Немировський і К. Загорський, генерали колишньої російської армії П. Ситін (розстріляний органами НКВСу 1938 р.), С. Одинцов та інші фахівці з міжнародного права, визначення кордонів, економіки, фінансів, військових проблем та ін ⁴.

Наступного дня на переговорах з представниками Москви в присутності гетьмана П. Скоропадського, провідних діячів уряду й зовнішньополітичного відомства Х. Раковський доповів про завдання, отримані від В. Леніна. Голова російської делегації буквально процитував відповідь журналістам на пресконференції у холі готелю „Марсель” на „гостре” питання про червоний терор в Україні взимку 1918 р., засудивши масові розстріли муравйовцями у Києві

українців та нейтральних російських офіцерів, а також священослужителів. Про українсько-російські переговори Х. Раковський заявив: „Ми прибули сюди для того, щоб усунути усі непорозуміння між Українською Державою та Російською Радянською республікою, причому, як і раніше, наш уряд рахується з фактором самовизначення українського народу... З нашого боку існує твердий намір створити не лише нормальні, а й добросусідські відносини з Україною, маючи на увазі ті загальні економічні, соціальні й культурні інтереси, що існують між нею та Великоросією”⁵.

Слід відзначити, що в цій своїй демагогічній і далекій від реальної політики більшовицької Росії заяві розпочато досить активну пропагандистську кампанію в Україні, яка супроводжувала переговорний процес майже півроку. Вже з перших днів переговорів українські дипломати вступили у гострі дискусії з усіх проблем, а ставлення до України та її народу з боку російської делегації суттєво вирізнялося від виголошених декларацій Х. Раковського.

Склад української делегації затверджено на засіданні Ради Міністрів 18 травня. Її очолив уродженець Полтавщини, досвідчений юрист Сергій Шелухин (згодом міністр юстиції УНР, член української делегації на Паризькій мирній конференції 1919 р.). До складу делегації залучено відомих громадсько-політичних діячів, дипломатів, фахівців, зокрема військових. І. Кістяковського і П. Стебницького призначено заступниками голови делегації, членами політичної комісії – О. Шульгина (голова), згодом його замінив М. Славинський, а також Л. Падалку, В. Прокоповича, О. Лотоцького, М. Левитського, Д. Донцова, П. Стебницького, Є. Чикаленка, К. Мацієвича, В. Садовського. Фінансову комісію очолив Г. Лерхе, економічну – міністр С. Гутник, комунікаційну – Є. Сакович, культурну – П. Холодний, юридичну – М. Могилянський. Представницькою визнано військово-морську комісію: генерали М. Бронський і В. Стойкін, полковник Генштабу Євген Мишківський (згодом генерал-хорунжий Армії УНР, загинув у бою в 1920 р.), морські офіцери Г. Свірський та М. Білінський. Загалом у сімох комісіях брало участь у переговорах понад 40 фахівців⁶.

22 травня Рада Міністрів обговорила і затвердила завдання та головні принципи української сторони на переговорах. Визначена позиція української делегації базувалася на історичному юридичному праві України на незалежність з моменту повалення Російської імперії. Отже, визнавалось за необхідне спочатку укласти мирний договір, визначитись з державними кордонами, вивести за межі України війська радянської Росії, вирішити низку економічних і фінансових проблем, зокрема, із закордонною спадщиною Російської імперії, на яку вправі претендувати Україна. Варто наголосити на заяві С. Шелухіна під час обговорення протоколу переговорного процесу, що його делегація буде спілкуватись на переговорах винятково державною українською мовою⁷.

Українсько-російські переговори розпочалися 23 травня й тривали до 7 жовтня 1918 р. на пленарних засіданнях у приміщенні Педагогічного музею в позиціях сторін виявилися суперечності, надто, у трактуванні суверенності України⁸. Х. Раковський вважав, що українська делегація не може виступати представником самостійної держави за відсутності правового статусу незалежної держави, який Україна отримає, наголошував він, лише після підписання мирного договору із визнанням її суверенності. До того ж, тільки Російська Фе-

дерація може визнаватись спадкоємицею колишньої Російської імперії й усіх її земель.

Безперечно, українська делегація не сприйняла позиції росіян. С. Шелухин категорично заявив, що після розпаду царської імперії та підписання Брестського миру Україною і Росією незалежність України не підлягає сумніву, вона визнана європейськими країнами і стала суб'єктом міжнародного права. Скоріше більшовицька Росія потребує визнання з боку України, наголосив голова української дипломатичної делегації. Гострі дискусії щодо позицій сторін і повноважень делегацій тривали до 30 травня, доки з Москви не надіслано постанову про повноваження російської делегації⁹.

У протоколі, за цією ж датою засвідчено, що Москва погодилась на поступки. „Виконуючи волю своїх урядів про заключення мирового договору і підпис актів переговорів та мирового договору між Українською Державою та Російською соціалістичною совітською республікою, – відзначалося у документі, опублікованому в газеті „Нова Рада” від 5 червня 1918 р., – уповноважені представники обох самостійних і ні від кого не залежних держав ... у підтвердження своїх повноважень представили від своїх урядів грамоти, якими в нинішнім засіданні обмінялися, вручивши свої акти: уповноважений С.П. Шелухин – уповноваженому Х.Г. Раковському, а уповноважений Х.Г. Раковський – уповноваженому С.П. Шелухину. Розглянувши грамоти, як п. Шелухин так і п. Раковський заявили, що уповноваження, якими вони обмінялися, відповідають своєму призначенню і визнаються правильними”¹⁰.

Новий текст постанови за підписами голови Раднаркому В. Леніна, а також Я. Свердлова, Л. Карахана (заступника наркома закордонних справ) та М. Бонч-Бруєвича, задовільнив українську сторону. У постанові зазначалось: „Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка 27 квітня ц.р. призначила товариша Христіана Георгійовича Раковського повноваженим представником для ведення у Києві переговорів, які розпочинаються 22 травня ц.р., з уповноваженими Української Держави про заключення мирного договору між Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою і Українською Державою і для підписання як актів переговорних, так і мирного договору. Москва, Кремль. 25 травня 1918 р. № 3019”¹¹.

Треба додати, що військові і дипломатичні представники Німеччини та Австро-Угорщини пильно відслідковували перебіг українсько-російських переговорів. Надто вважали за можливе втручатися в переговорний процес, для чого, всупереч практиці міждержавних переговорів, призначили спостерігачів, для участі у засіданнях¹². Німеччину представляли від ставки Верховного командування Східного фронту майор Ф. Брінкман, член посольства граф Х. фон Берхем та фінансово-економічні експерти О. Відфельдт, К. Мельхіор. Цікаво, що радянський уряд В. Леніна і делегація Х. Раковського від початку переговорів погодилися з німецькою вимогою вважати Німеччину зацікавленою стороною, з присутністю її представників і навіть використовувала їх для передання певних вимог чи умов українцям. „Для німців радянсько-українські переговори, – слушно зауважує О. Федюшин, – представляли інтерес не лише з політичної точки зору, але більше – з економічної, принаймні поки продовжувалася війна. Людендорф, наприклад, дав спеціальну вказівку, щоб природні ресурси

таких країн як Україна і Грузія, призначалися у першу чергу для потреб воєнної економіки Німеччини”¹³.

Австро-Угорщина теж відстежувала процес переговорів, зокрема, турбувалася, щоб вони не завдали шкоди економічним угодам і не вплинули негативно на українське постачання продовольства, надто, хліба. Щоправда, діяла закулісно: своїх представників не надсилала, вважала це політично недоцільним і навіть спромоглася переконати німців відкликати своїх військових і дипломатів. Зрештою, це не заважало пильно контролювати процес українсько-російських переговорів, за сприяння українців, негайно втручатися в них у разі потреби. Що й сталося вже 30 травня, коли німецький посол А. Мумм заявив С. Шелухину, що зволікання з переговорів і підписанням миру з Росією не в інтересах України. В цей час міністерство закордонних справ доручило А. Мумму застерегти українців від претензій на суміжні російські території Курщини й Вороніжчини, заселені переважно українцями. 1 червня німці вручили урядові України меморандум, за яким обмежувались його зобов'язання щодо постачань до радянської Росії. Окрім того, Німеччина і Австро-Угорщина претендували отримати частину російських постачань за український хліб, зокрема, платини і різної сировини.

Не зважаючи на застереження А. Мумма, українці наполягали на задоволенні своїх територіальних претензій. Пізніше Х. Раковський згадував, що „після першого ділового засідання мирної конференції виявився вельми націоналістичний ухил української делегації, на чолі якої стояв Шелухин, її прагнення не задовольнятися навіть тією територією, яка фактично була захоплена німцями, а просунути демаркаційну лінію ще північніше і ще східніше”¹⁴.

З огляду на спротив українців до російських планів і пропозицій, голова радянської делегації почав відверто налагоджувати стосунки з німецьким послом А. Муммом. На першій зустрічі Х. Раковський справив на німця позитивне враження, запевненням, що приїхав до Києва не ревізувати умови Брестських угод, а домагатися їх пунктуального виконання. Можна допустити, що саме цей та інші візити Х. Раковського до посла спричинили застереження українцям з боку Берліна... Чимало дослідників проблеми вважають, що зовнішньополітичне відомство Німеччини прихильно ставилося до більшовицької Росії. Про це засвідчено в архівних документах, зокрема, в доповідних Х. Раковського наркомові закордонних справ Г. Чичеріну. В одній з них зазначалось: „Без дуже серйозної підтримки з Берліну, нам важко... якщо в Берліні нас будуть підтримувати – ми можемо під тим чи іншим привідом затягнути переговори, поки з'ясується ситуація”¹⁵.

Варто відзначити, що німецьке військове командування, у здебільшому, симпатизувало Україні і було рішуче настроєне проти Москви. Генерал Людендорф у цей час запевняв Кюльмана й Гінце, що німецька армія може здійснити за необхідності широкомасштабну наступальну операцію проти більшовицької Росії і привести до влади потрібний новий уряд.

Українським дипломатам довелося докласти неймовірних зусиль, щоб змусити радянську делегацію до підписання на засіданні 12 червня договір про прелімінарний мир для припинення ворожих дій і відновлення залізничних шляхів сполучення. У преамбулі зазначалося, що договір, укладений представ-

никами України – С. Шелухиним, І. Кістяковським, О. Сливинським та ін. з одного боку, та Х. Раковським і Д. Мануїльським з другого є тимчасовим. В договорі передбачалось, що за згодою обох сторін „бойова акція спиняється на всім фронті на цілий час ведення мирових переговорів”. Уряди Росії та України беруть на себе зобов’язання надати широкі можливості для вільного переїзду громадянам на батьківщину залізничними шляхами: Брянськ-Конотоп, Курськ-Харків, Царицин-Лиха, Єйськ-Ростов та ін. У першу чергу, цим правом мають скористатися колишні військовополонені, евакуйовані в період війни, яким держави зобов’язувалися надавати всіляку допомогу. Відновлювалися телеграфні, поштові та залізничні зв’язки й торговельно-економічні стосунки. Впроваджувався контроль і охорона з обох сторін на спільному кордоні, який підлягав погодженню на подальших переговорах.

Хоча договір був прелімінарним і не охоплював усіх проблем, його результати виявились відчутними: спокійніше стало на українсько-російському кордоні, відразу ж відновився залізничний зв’язок, поки що у напрямку Москва-Київ. Чи не найбільш важливим для українців, які опинилися в Росії, було заснування там розширеної мережі українських консульських установ (загалом тридцять) від Москви й Петрограда до Владивостока і Ташкента.

Від 12 червня обидві делегації зосередилися на підготовленні основного документа – мирного договору. Українська делегація опрацювала для обговорення проект угоди з трьох розділів. У першому запропоновано проект вирішення проблем припинення війни, визначення кордонів, дипломатичних і консульських стосунків, підданства громадян та їх прав, українців у місцях компактного заселення (Сибіру, Далекого Сходу та ін.). У другому розділі пропонувався проект вирішення майнових проблем, у третьому – проблем комунікацій, міждержавної торгівлі, фінансів, арбітражу, приватного права та інше. Про перебіг переговорів С. Шелухин регулярно звітував урядові¹⁶.

На першому етапі переговорів до гострих дискусій та дипломатичного протистояння, спричинилась складність вирішення проблеми кордонів. До її обговорення ухвалено резолюцію про базові принципи переговорів. Обидві делегації погодилися, що при визначенні кордонів вони керуватимуться політичними і національними інтересами народів, покладаючись на етнографічну ситуацію. У разі суперечностей чи неможливості визначення належності території до однієї держав пропонувалося після підписання мирного договору вирішувати спірні проблеми на референдумах із залученням спеціально створених українсько-російських комісій, причому за умов виведення військових частин обох країн.

Українська делегація подала свій проект розмежування кордонів, опрацьований ще дипломатами Центральної Ради, за яким з врахуванням історичних та етнографічних реалій до Української держави повинні належати південні райони Мінської, Могилівської, Курської, Воронізької губерній та Донбас. Російська сторона категорично заперечувала український проект і пропонувала свій, в якому до Росії залучались північні райони Волині, Чернігівщини, Харківщини, Катеринославщини і майже весь Донбас¹⁷.

Навколо цих проектів розгорнулися довготривалі безплідні дискусії. С. Шелухин залучав до них досвідчених експертів. Зокрема, на спільному засіданні

політичної комісії 11 липня з великою доповіддю виступив визначний український історик, професор Харківського університету, член культурної комісії делегації Дмитро Багалій. Він обґрунтував вагомими аргументами український проєкт кордонів¹⁸. Його доповідь доповнив видатний культурознавець професор Григорій Павлуцький. Коли ж експерти від обох сторін наблизилися у значній частині проблеми до згоди, Х. Раковський відкликав своїх представників і зорнув розгляд північних кордонів, що тривав кілька тижнів з перервами. Голова російської делегації запропонував обговорити питання східного кордону. Росіяни непокоїло ведення в цей же час переговорів й підписання угоди про співробітництво між урядами П. Скоропадського та Всевеликого Війська Донського генерала О. Каледіна. Однак українська делегація відмовилася від пропозиції, мотивуючи тим, що погодження кордону з Доном відноситься винятково до компетенції Києва і Новочеркаська і ґрунтується на уже досягнутих взаємних домовленостях¹⁹.

Безперечно, обговорення проблеми розмежування кордонів відзначалось особливою складністю для української делегації, яка обстоювала інтереси відродженої країни, майже триста років позбавленої державності. Російська сторона взагалі заперечувала визнання незалежності України і відверто гальмувала переговорний процес, що змусило С. Шелухина 31 липня звернутися з доповідною запискою до Ради Міністрів, про результати першого етапу переговорів: „Уже з початку мирових переговорів з Російською Делегацією – виникли сумніви, чи справді більшовикам при їх цілях та способах ведення війни і взагалі при їх партійних завданнях потрібен мир з Україною і чи справді вони хочуть установити його. Аналіз фактів дає негативну відповідь, а те, що Російська Делегація вперто уникає установлення між Росією та Україною політичних меж, ще більше стверджує його”²⁰.

Голова української дипломатичної делегації небезпідставно звинувачував у такому ставленні росіян до переговорів безпосередньо Москву. Справді, Х. Раковський регулярно спілкувався з В. Леніним, зокрема, перебував у російській столиці від 24 червня до 4 липня. Про хід переговорів він наступного дня доповів наркомові Г. Чичеріну і виступив на засіданні Раднаркому під головуванням В. Леніна. Саме тоді В. Ленін пояснив Х. Раковському, що уряд мусить вести переговори згідно з взятими зобов'язаннями у Брестському мирному договорі. Водночас, „вождь революції” вчив Х. Раковського, що не треба ставитися до них серйозно, як і до Брестських угод взагалі, підписаних за вимушених умов. Варто зауважити, що у своїх виступах В. Ленін постійно паплюжив гетьмана П. Скоропадського як ставленика „українських правих есерів” та „німецьких імперіалістів”²¹.

Тактику відвертого зволікання мирних переговорів російською делегацією, яку виразно впровадив у Бресті Л. Троцький, не менш активно застосовував у Києві Х. Раковський²². Саме з цією метою він запропонував знайти вихід з глухого кута у зверненні до Гаазького трибуналу. На це С. Шелухин резонно відзначив у інтерв'ю газеті „Нова Рада”, що в такому випадку „Україна ніколи не діждеться закінчення переговорів... Україні потрібен мир і державні межі. Від браку того і другого вона багато втрачає... Але російські війська продовжують знаходитися на українській території, відсутність кордонів вигідна більшовикам, оскільки це поширює більшовицьку владу на наших землях”²³.

Безперспективними виявилися переговори і в інших комісіях, зокрема з проблем державного боргу Російської імперії, розподілу її майна за кордоном (українську сторону цікавили приміщення посольств для розміщення своїх представництв), банківських капіталів та ін. Причому українці пропонували застосування пропорційного принципу, зокрема, за чисельністю населення Української держави, яка становила 33,3 млн. осіб. У проекті договору містились вимоги про повернення Росією культурних та історичних цінностей, вивезених з України у часи імперії.

У зв'язку з тим, що російська сторона блокувала всі проекти і пропозиції української делегації, 5 жовтня С. Шелухин склав і передав Х. Раковському ноту, у якій повідомляв, що з метою розблокувати переговорний процес українська сторона готова на територіальні поступки в північній частині України і сподівається на взаємні з боку Росії. Водночас пропонувалося терміново укласти мирний договір „на користь обох народів і держав”. Не отримавши чіткої відповіді, заступник голови делегації П. Стебницький того ж дня передав другу ноту, в якій вимагав до 7 жовтня відповісти, чи буде російська делегація вести переговори. Якщо ж вона й надалі ухилятиметься, то нота попереджала: „Українська Мирова Делегація буде вимушена признати, що даліше продовження мирових переговорів з Росією на Київському ґрунті стало неможливим”²⁴.

Українці неодноразово звертали увагу Х. Раковського і Д. Мануїльського на систематичне невиконання російською стороною зобов'язань за договором від 12 червня. Це стосувалося напруженої ситуації на українсько-російському кордоні, зумовленої зосередженням значних військових сил і частими рейдами партизанських загонів. У заяві від 20 вересня С. Шелухин відзначав: „Напади більшовиків на прикордонні місцевості бувають майже щодня, а в останку дійшли до бойових дій. Так, цими днями був бій на станції Коренево... на станції Ямпіль... Зараз ідуть бої коло с. Рогівки на р. Десні”. Голова української делегації посилався не лише на договір від 12 червня, а переважно на Брестські угоди²⁵.

Активний учасник тих подій і командир червоних загонів Микола Щорс пізніше згадував: „Ще з літа 1918 р. в районі Курська почала формуватися група військ Курського напрямку. Восени того самого року партизанські відділи почали робити напади по усьому українському фронту, а з 1 листопада наступ повело регулярне радянське військо”²⁶.

20 вересня українська делегація звернулася до російської сторони із великою заявою про порушення прав українських громадян, які опинилися на території Російської Федерації. Не виконувалися статті договору від 12 червня про реєстрацію українських громадян, що фактично позбавляло їх громадянства Української Держави й перешкоджало їх поверненню на батьківщину. Це право по суті неможливо було використати внаслідок численних бюрократичних вимог. Українські консульства практично не могли втручатися. У заяві підсумовувалося: „проти українців утворено таку сваволу, що вони опинилися поза законом, їх безпідставно арештовують, без суду карають, розстрілюють.” Український уряд висловлював рішучий протест і вимагав дотримуватися норм міжнародного права громадян, які вважають себе українцями і мають намір повернутися на батьківщину.

Варто нагадати, що Німеччина на початку переговорів цікавилася їх перебігом, певною мірою підтримувала Україну, але поступово втрачала до них інтерес. Як і Австро-Угорщина, переймалася, насамперед, проблемою постачання хліба й іншої сировини та намагалися не допускати поставок з України до Росії. Зокрема, представник Відня Й. Форґач у заяві на ім'я голови Ради Міністрів Ф. Лизоґуба 1 червня писав: „Я довідався, що з України вивозиться уже тепер збіжжя й інші харчові продукти до Великоросії”. Застерігаючи, що Україна порушує зобов'язання „не постачати іншим державам ні хліба, ні фуражу, ні борошна, ні бобових овочів, ні насіння без згоди Центральних держав”. Й. Форґач ще раз нагадував, що всі рішення щодо постачання харчових продуктів для Росії або інших держав повинні „наперед обговорюватися між представниками Українського Уряду і Центральних держав”²⁷.

Д. Дорошенко вважав, що на певному етапі, коли геополітична ситуація на Сході змінилася на користь антибільшовицьких сил, зросла загроза відновлення Великої Росії – військово-політичного союзника Англії і Франції. Позиція сильної України як потенційного ворога більшовицької Москви не влаштувала Центральні держави. Отже, робив висновок Д. Дорошенко, безпосередній і активний учасник тих подій, німецький уряд „в справі переговорів починає не стільки допомагати українському правительству, скільки гальмувати справу”²⁸.

Якщо на переговорах делегація Х. Раковського особливої активності не виявляла, то у підривній, ворожій для України діяльності вона відзначалася потужною широкомасштабною роботою. Можна з цілковитою впевненістю допустити, що саме задля цього штучно гальмувався переговорний процес, а дипломатичний імунітет більшовицької делегації надавав необмежені можливості для відвідування різних районів країни, налагодження потрібних їй, як виявилось невдовзі, надзвичайно плідних контактів з українськими більшовиками у підпіллі та й взагалі з опозиційними гетьманові П. Скоропадському силами, а, насамперед, з провідними діячами Українського Національного Союзу Володимиром Винниченком, Микитою Шаповалом, Василем Мазуренком, які в той час активно готували збройне антигетьманське повстання.

„Ініціатори руху ввійшли в переговори з представниками російської совітської мирової делегації Х. Раковським і Д. Мануїльським для координації наших виступів під час повстання, – згадував В. Винниченко. – Вони згоджувалися піддержувати нас... зобов'язались визнати той лад, який буде встановлено новою українською владою й абсолютно не втручатися у внутрішні справи Української Самостійної Народної Республіки. З свого боку, ми обіцяли легалізацію комуністичної партії на Україні. Д. Мануїльський, з яким я переважно вів ці переговори, пропонував мені грошей на піддержку справи, а також поїхати на кордон для підписання цього договору”²⁹.

За таких обставин переговори для більшовицької Росії втрачали сенс і поступово згортались. На початку жовтня Х. Раковський виїхав до Москви, як пояснив, за новими інструкціями, залишивши на чолі делегації Д. Мануїльського. Український уряд, переконавшись у безплідності контактів з росіянами, ухвалив рішення про розформування делегації С. Шелухина, окрім комісії у справах Червоного Хреста та військовополонених. Тим часом в Україні посилюлися

репресивні акції з численними арештами учасників антигетьманського руху, серед яких виявилися працівники російських дипломатичних установ, зокрема консульств, експертних комісій та ін. З листопада Д. Мануїльський отримав наказ наркома Г. Чичеріна про негайне повернення делегації до Москви, однак на українсько-російському кордоні їх було затримано ще до прибуття поїзда з персоналом українських дипломатичних установ, які функціонували в Росії.

Загалом, можна стверджувати про завідому причетність українсько-російських переговорів майже піврічної тривалості в спровокованих напружених умовах безплідних дискусій, безпідставних домагань ставлеників більшовицької Росії, скерованих Москвою на підступне гальмування і зумисне зволікання з реалізацією задекларованих прагнень до миру і співдружності. Зухвалому і цинічному ставленню російської делегації до переговорів сприяла позиція Центральних держав, зокрема Німеччини, які за переорієнтації політичних інтересів обрали тактику пасивного втручання у перебіг договірному процесу.

Таким чином, можна беззастережно констатувати, що ні високий фаховий рівень українських дипломатів, ні їх визнана досвідченість у веденні політичної полеміки, ні переконлива аргументованість вимог та всебічна обґрунтованість пропозицій, ані неймовірні зусилля і щире прагнення не спроможні були, та й не змогли б, вплинути на очікуване вирішення навіть головніших проблем щодо підписання мирного договору та демаркації кордонів.

¹ Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції. (марець 1917 р.- грудень 1919 р.): [В 3-х ч.]. – К.; Відень, 1920. – Ч.1. – 348 с.; Ч.2. – 328 с.; Ч.3. – 535 с.; Андрієвський В. З минулого. [У 3 т.]. Т.2. Від гетьмана до Директорії. Ч.1. – Гетьман. – Берлін, 1923. – 262 с.; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918). Ч.3. Доба гетьманщини (1918). – Львів, 1923. – 122 с.; Дорошенко Д. Замітки до історії 1918 року на Україні: (Спомини) // Хлібороб. Україна. – Відень, 1921. – Кн. 3, зб. 5/6. – С. 75-104.; Ковалів П. Дипломатична діяльність за часи Української Держави // Історичний календар-альманах „Червоної калани” на 1939 рік. – Львів, 1938. – С. 129-137.

² Заруда Т.В. Переговори між Українською Державою та Радянською Росією (23.05 – 7.10.1918р.) // Шляхи до української державності: [Збірник]. – К., 1992. – С. 19-40.; Лупандін О.І. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. – К., 1994. – 42 с.; Піскун В. Одне писали, інше тримали в „в умі”: Мирні переговори між Укр. Державою та РСФФР 1918 року // Політика і час. – К., 1994. – № 2. – С. 72-77.; Соловійова В.В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917-1921 рр. – Київ – Донецьк, 2006. – 394 с.; Вєденєєв Д.В. Дипломатична служба Української держави 1917-1923 роки. – К., 2007. – 261 с.

³ Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Т.2. – Українська Гетьманська Держава 1918 року – Ужгород, 1930. – С. 162.

⁴ ЦДАВО України. – Ф.4465. – Оп.1. – Спр.972. – Арк.1-14.

⁵ Киевская мысль. – 1918. – 23 мая.

⁶ ЦДАВО України. – Ф.3695. – Оп.1. – Спр.104. – Арк. 18-71.; Ф.2607. – Оп.3. – Спр.3. – Арк.2.

⁷ ЦДАВО України. – Ф.3766. – Оп.3. – Спр.9. – Арк.39.; Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі – ІР НБУ ім. В.Вернадського). – Ф. XI. – № 2020. – Арк.22.

- ⁸ ІР НБУ ім. В.Вернадського. – Ф. XI. – № 2497. – Арк. 2.
- ⁹ ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 972. – Арк. 5.; Шелухин С. Мирові переговори між Українською Державою і РСФРР у 1918 році // Вільна Україна. – Нью-Йорк, 1965. – № 45. – С. 25-28.
- ¹⁰ ЦДАВО України. – Ф. 2607. – Оп. 3. – Спр. 2. – Арк. 4.
- ¹¹ Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Т. 2. – С. 164-165.
- ¹² ІР НБУ ім. В.Вернадського. – Ф. XI. – № 2498. – Арк. 1.
- ¹³ Федюшин О. Украинская революция. 1917-1918. – Москва, 2007. – С. 203.
- ¹⁴ Волковинський В. М., Кульчицький С. В. Християн Раковський. Політичний портрет. – К., 1990. – С. 67.
- ¹⁵ Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 512. – Арк. 57.
- ¹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3695. – Оп. 1. – Спр. 195. – Арк. 71.
- ¹⁷ ДАРФ. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 506. – Арк. 19.
- ¹⁸ ІР НБУ ім. В.Вернадського. – Ф. XI. – № 2497. – Арк. 3.
- ¹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2607. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1.
- ²⁰ Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Т. 2. – С. 172.
- ²¹ В. І. Ленін про Україну. – Ч. 2. 1917-1922. – К., 1977. – С. 110, 118.
- ²² ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 3. – Спр. 9. – Арк. 29.
- ²³ Нова Рада. – 1918. – 17 серпня.
- ²⁴ Лупандін О. І. Дмитро Дорошенко – міністр закордонних справ Української держави 1918 р. // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С. 122.
- ²⁵ Нова Рада. – 1919. – 21 вересня.
- ²⁶ Червоний прапор. – 1919. – 19 лютого.
- ²⁷ Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Т. 2. – С. 182.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції. – В 3-х ч. – К. – Відень, 1920. – Ч. 3. – С. 158-159.